

رقابت‌پذیری بخش کشاورزی منتخب با تأکید بر ایران

سعید راسخی

استناد اقتصاد، گروه اقتصاد بازرگانی، دانشکده علوم اقتصادی و اداری، دانشگاه مازندران

srasekhi@umz.ac.ir

محمد تقی گیلک حکیم‌آبادی

دانشیار اقتصاد، گروه اقتصاد بازرگانی، دانشکده علوم اقتصادی و اداری، دانشگاه مازندران

mgilak@umz.ac.ir

سیده وجیهه جباری خشکرودی

دانشجوی کارشناسی ارشد اقتصاد، دانشکده علوم اقتصادی و اداری، دانشگاه مازندران

v.jabbarry@yahoo.com

در مطالعه حاضر، رقابت‌پذیری محصولات کشاورزی ایران و کشورهای منتخب طی دوره زمانی (۱۳۹۵-۲۰۱۱) بررسی و اندازه‌گیری شد. برای این منظور از شاخص‌های رقابت‌پذیری صادراتی، وارداتی و تجارت استفاده شده است. بر اساس محاسبات انجام‌شده مشخص گردید کشورهای ساحل‌جاج، اروگوئه، نیوزیلند، آرژانتین و غنا پنج کشور اول در صادرات و تجارت محصولات کشاورزی در بین کشورهای منتخب می‌باشند و بخش کشاورزی ایران از جایگاه رقابت‌پذیری مناسبی در مقایسه با بسیاری از کشورهای مورد مطالعه برخوردار نیست و تنها در سال ۱۳۷۷ دارای مزیت صادراتی در محصولات کشاورزی بوده که به نظر می‌رسد به طور عمده، ناشی از بهره‌وری عوامل تولید در این سال بوده است. همچنین، شاخص صادراتی ایران طی دوره مورد مطالعه نشان می‌دهد که مزیت رقابتی این محصولات، روند نزولی و نوسانی داشته است. این نتایج احتمالاً ناشی از عدم توجه کافی به عوامل مؤثر بر رقابت‌پذیری بهره‌وری و عدم به کارگیری راهبرد مناسب و مشخص برای توسعه پایدار بخش کشاورزی بوده است. با توجه به نتایج حاصل از این تحقیق، برای ارتقا و حفظ سهم صادراتی محصولات کشاورزی، توجه به بهره‌وری عوامل تولید و تدوین استراتژی مشخص و مناسب جهت کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی ضروری است.

واژه‌های کلیدی: مزیت نسبی آشکارشده متقارن، بهره‌وری، بخش کشاورزی، ایران.

۱. مقدمه

مزیت نسبی یکی از مباحث اصلی نظریه‌های تجارت بین‌الملل است که اگر به درستی شناسایی شود و در عمل نیز محقق گردد، روند توسعه اعم از آن که استراتژی توسعه اقتصادی، جایگزینی واردات یا تشویق صادرات و یا تلفیقی از آنها باشد سریع و پایدار خواهد بود. بهویژه در بستر جهانی شدن

تنها کالاهایی که از قدرت رقابتی برخوردارند، می‌توانند در بازارهای جهانی دوام و بقا داشته باشند؛ بنابراین شناسایی محصولاتی که دارای مزیت نسبی و رقابتی هستند می‌تواند دارای اهمیت بالایی برای برنامه‌ریزان و سیاستگذاران کشور باشد. با توجه به آنکه تجارت کالاهای مشابه در بازارهای بین‌الملل با رقابت بسیار زیاد همراه است و با در نظر گرفتن این مطلب که ایران به لحاظ تکنولوژیک از توان بالایی برای ایجاد تنوع در محصولات برخوردار نیست، بهتر است به تجارت در کالایی پردازد که در تولید آنها مزیت نسبی دارد و همچنین رقابت بر سر آن کالاهای در بازارهای جهانی کمتر است. در این راستا، بخش کشاورزی کشور از جمله بخش‌هایی است که به دلایل مختلف از جمله وفور منابع طبیعی و تنوع آب و هوایی سهم عمده‌ای در صادرات غیرنفتی ایران دارد؛ بنابراین شناسایی مزیت نسبی آن می‌تواند نقش بهسازی در تحقق اهداف برنامه‌های توسعه صادرات غیرنفتی ایفا نماید.

هدف اصلی این مقاله، اندازه‌گیری و بررسی رقابت‌پذیری بخش کشاورزی کشورهای منتخب شامل ایران طی دوره زمانی (۱۹۹۵-۲۰۱۱) است. برای این منظور، با استفاده از آخرین آمار و اطلاعات و به کارگیری شاخص‌های مزیت نسبی آشکارشده متقارن (RSCA)^۱، مزیت نسبی صادرات (RXA)^۲ و مزیت نسبی تجارت (RTA)^۳ به اندازه‌گیری میزان رقابت‌پذیری پرداخته شد. مقاله حاضر در چهار بخش سازماندهی شده است. پس از مقدمه در بخش نخست؛ بخش دوم به مبانی نظری تحقیق پرداخته است. بخش سوم، به اندازه‌گیری و بررسی رقابت‌پذیری بخش کشاورزی ایران و کشورهای منتخب اختصاص یافته و در نهایت در بخش چهارم خلاصه و نتیجه‌گیری ارائه شده است.

۲. مرواری بر ادبیات موضوع

۲-۱. مفهوم رقابت‌پذیری

مفهوم رقابت‌پذیری که در سیر تکامل نظریه‌های مزیت و بهویژه مزیت رقابتی قرار دارد از جنبه‌های خرد و کلان قابل بررسی است. از بعد کلان این مفهوم در بعد اقتصاد ملی مطرح می‌شود، اما مفهوم خرد رقابت‌پذیری گسترده‌تر از مفهوم کلان آن بوده و مشتمل بر خصوصیات اساسی تولید کنندگان در زمینه رقابت در سهم بازار، سود حاصل از تولید و صادرات می‌باشد (جانی، ۱۳۹۰).

سنجدش رقابت‌پذیری در سطح کلان توسط بنیاد مدیریت و توسعه (IMD)^۴، مجمع جهانی اقتصاد (WEF)^۵ و صندوق بین‌المللی پول (IMF)^۶ مطرح می‌شود و رویکرد خرد در مفهوم

1. Revealed Symmetric Comparative Advantage
2. Relative Export Advantage
3. Relative Trade Advantage
4. Institute of Management Development
5. World Economic Forum

رقابت‌پذیری بخش کشاورزی کشورهای منتخب ... ۳۷

رقابت‌پذیری توسط سازمان همکاری اقتصادی و توسعه (OECD)^۱ به کار گرفته می‌شود. از این‌رو هر یک از سازمان‌های فوق به تعاریفی از رقابت‌پذیری پرداخته و محاسباتی نیز بر اساس تعاریف صورت گرفته انجام داده‌اند (پژویان و فقیه‌نصیری، ۱۳۸۸).

بر اساس تعریف بنیاد مدیریت توسعه، رقابت‌پذیری حوزه‌ای از اقتصاد است که به تحلیل عوامل و سیاست‌هایی می‌پردازد که شکل‌دهنده توان ملل در ایجاد و نگهداری محیط بوده و منجر به ایجاد ارزش بیشتر در محیط کسب‌وکار و موقیت بیشتر مردمش می‌شود. از دیدگاه مجمع جهانی اقتصاد رقابت‌پذیری توانایی اقتصاد ملی در پایداری رشد یا حفظ استاندارد زندگی (درآمد سرانه) است که مجموعه‌ای از نهادها، سیاست‌ها و عوامل سطح بهره‌وری یک کشور را تعیین می‌کنند و بهره‌وری تعیین کننده رشد درآمد سرانه آن کشور است (مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۱۰). رویکرد سومی که در زمینه مفهوم رقابت‌پذیری مطرح است بر اساس تعریف اقتصاددانان صندوق بین‌المللی پول است که در آن نرخ ارز واقعی به عنوان شاخصی برای رقابت‌پذیری در نظر گرفته می‌شود. بر اساس این رویکرد تعیین کمتر از ارزش نرخ ارز منجر به افزایش و تعیین بیش از ارزش نرخ ارز منجر به کاهش رقابت‌پذیری محصولات داخلی می‌شود. سازمان همکاری اقتصادی و توسعه، رقابت‌پذیری را توانایی یک کشور در شرایط بازار آزاد برای تولید محصول و ارائه خدمات در جهت ورود به بازار بین‌المللی و همزمان با آن توسعه و حفظ درآمد واقعی شهروندان خود در مدت زمان طولانی می‌داند.

بر اساس تعاریف ارائه شده از رقابت‌پذیری، رویکرد خرد به بحث رقابت بین بنگاه‌های داخلی و خارجی برای کسب سهم بیشتر از بازار داخلی و خارجی تأکید دارد، حال آنکه در تعاریف با رویکرد کلان به ایجاد محیط رقابتی اشاره می‌شود که در راستای تعریف صورت گرفته از مزیت رقابتی است. در این راستا خلق مزیت رقابتی توسط بنگاه‌های داخلی بر اساس نگاه فرایندی به رقابت به معنای معرفی روش‌ها و محصولات جدید همراه با کاهش هزینه‌ها در تولید مرتبط بوده و ارتقای بهره‌وری را دنبال می‌کند (جانی، ۱۳۹۰).

شاخص‌های مختلفی برای اندازه‌گیری رقابت‌پذیری وجود دارند که معروف‌ترین آنها مزیت نسبی آشکارشده (RCA)^۲ می‌باشد که نخستین بار توسط بالاسا^۳ ارائه شد و از دهه ۱۹۶۰ به بعد، به عنوان یک شاخص تعیین کننده رقابت‌پذیری به طور وسیعی مورد استفاده قرار گرفت (نیکوآقبال و ولدبیگی، ۱۳۸۶). شاخص مزیت نسبی آشکار شده به صورت زیر تعریف می‌شود:

-
1. International Monetary Fund
 2. Organization of Economic Cooperation and Development
 3. Revealed Comparative Advantage
 4. Balassa

$$RCA_{ij} = \frac{X_{ij} / X_j}{X_{iw} / X_w} \quad (1)$$

که در آن: X_{ij} صادرات کالای بخش i توسط کشور j ، X_j کل صادرات کشور j ، X_{iw} صادرات جهانی بخش i و X_w کل صادرات جهان می‌باشد (والراس، ۱۹۹۱). شاخص RCA به ساختار صادرات ملی در مقایسه با ساختار صادرات جهان توجه می‌کند و با توجه با اینکه صادرات می‌تواند نتیجه سوبسید یا مشوق‌هایی مثل انحراف نرخ ارز باشد چنین شاخصی توضیح‌دهنده رقابت‌پذیری است نه مزیت نسبی (سیگل، ۲۰۰۶) و برخلاف شاخص‌های پیش‌نگر^۱ در برگیرنده همه عوامل مؤثر در مزیت نسبی از جنبه‌های تولیدی، صدور و تقاضا است (مهرآرا و رستمیان، ۱۳۸۵). در صورتی که این شاخص در بازه صفر تا یک قرار گیرد نشان‌دهنده عدم مزیت نسبی و اگر بزرگتر از یک

محاسبه شود نشانگر وجود مزیت نسبی در صادرات بخش i می‌باشد. بررسی شاخص RCA نشان می‌دهد که دامنه تغییرات آن بسیار زیاد است، برای رفع این مشکل براسیلی (۲۰۰۰)، شاخص مزیت نسبی آشکار شده متقارن را به عنوان شکل متقارن یا نرمال شده‌ای از این شاخص ارائه نمود:

$$RSCA_{ij} = \frac{RCA_{ij} - 1}{RCA_{ij} + 1} \quad (2)$$

دامنه تغییرات $RSCA$ بین -1 و $+1$ می‌باشد. هرچه مقادیر $RSCA$ به $+1$ نزدیک‌تر شود، مزیت رقابتی بیشتر و هرچه به -1 نزدیک‌تر شود عدم مزیت رقابتی بخش مورد نظر در بازار جهانی شدیدتر می‌شود.

افرون بر شاخص‌های مطرح شده، والراس (۱۹۸۹) شاخص مزیت نسبی تجارت را به صورت اختلاف شاخص مزیت نسبی صادرات و شاخص مزیت نسبی واردات (RMA)^۲ ارائه نمود که

به صورت زیر تعریف می‌شود:

$$RTA_{ij} = RXA_{ij} - RMA_{ij} \quad (3)$$

شاخص مزیت نسبی صادرات که به صورت نسبت سهم صادرات کشور j از کالای i در بازار جهانی به استثنای سهم کشور فرض شده در صادرات جهانی برای همه کالاهای دیگر تعریف شده است به صورت زیر محاسبه می‌شود:

1. Ex-ant
2. Relative Import Advantage

$$RXA = \frac{X_{ij} / \sum_{t,t \neq j} X_{it}}{\sum_{n,n \neq i} X_{ni} / \sum_{n,n \neq i} \sum_{t,t \neq j} X_{nt}} \quad (4)$$

که در آن X صادرات، n نشانگر بخش مورد نظر، t و j کشورها هستند. تفسیر این شاخص همانند RCA می‌باشد. شاخص مزیت نسبی واردات همانند RXA می‌باشد؛ اما به جای صادرات، واردات قرار داده می‌شود. شاخص RMA کمتر از یک نشاندهنده مزیت نسبی است، بنابراین ارزش‌های بالاتر از صفر RTA به معنای وجود مزیت نسبی تجارت و ارزش‌های کمتر از صفر آن به معنای عدم مزیت نسبی تجارت می‌باشد (آتكولا و سیمن، ۲۰۰۴).

۲-۲. مطالعات تجربی

سلامی و پیش‌بهرار (۱۳۸۰) به بررسی رقبابت‌پذیری سه گروه از محصولات کشاورزی (باغی، زراعی و فرآوری شده) ایران با استفاده از معیارهای مزیت نسبی آشکارشده و مزیت نسبی آشکارشده متقاضان طی دوره زمانی (۱۳۷۸-۱۳۸۰) پرداختند. نتایج این مطالعه نشان داد اگرچه ایران در تولید بیشتر محصولات مورد مطالعه مزیت نسبی قابل توجهی دارد، اما مجموعه سیاست‌های کشور و رفتار اقتصادی تولیدکنندگان و صادرکنندگان به گونه‌ای بوده که نتوانسته است به واکنش به موقع و مناسب ساختار صادراتی کشور در برابر تغییرات ساختار صادراتی کشورهای منطقه خاورمیانه و جهان بینجامد. میرزایی و همکاران (۱۳۸۴) به بررسی عوامل مؤثر بر شاخص RCA محصول گوشت مرغ ایران در خاورمیانه در قالب الگوی خطی رگرسیونی و با استفاده از آزمون مکنون^۱ طی دوره زمانی (۱۳۶۹-۱۳۷۸) پرداختند. نتایج نشان داد که میزان تولید گوشت مرغ و قیمت صادراتی تأثیری روی شاخص مزیت نسبی آشکارشده نداشته و تنها، عامل نرخ ارز تأثیر معناداری بر روی این شاخص گذاشته است. نتایج حاکی از این موضوع است که در سال‌های مورد مطالعه صادرات گوشت مرغ ایران در منطقه خاورمیانه تابع سیاست‌های ارزی بوده و ارتباطی با میزان تولید و قیمت جهانی این محصول نداشته است.

آرمن و زنگنه (۱۳۸۶) با استفاده از شاخص هزینه منابع داخلی به محاسبه و بررسی رقبابت‌پذیری بین‌المللی فعالیت‌های صنعتی ایران طی دوره (۱۳۸۷-۱۳۸۲) پرداختند. نتایج حاصل از بررسی نشان داد که رقبابت‌پذیری فعالیت‌های صنعتی ایران از سال ۱۳۸۱ با اعمال سیاست یکسان‌سازی نرخ ارز و کاهش نسبی دخالت دولت در اقتصاد بهبود یافت؛ همچنین در ادامه با استفاده از روش حداقل مربعات معمولی به بررسی اثر نسبت عامل، بهره‌وری عوامل و اندازه دخالت دولت بر رقبابت‌پذیری

1. Mackinnon

پرداختند. نتایج نشان داد که در بیشتر موارد، کاهش اندازه دخالت دولت در اقتصاد مهم‌ترین نقش را در بهبود رقابت‌پذیری فعالیت‌های صنعتی داشته و اثر بهره‌وری و نسبت عوامل تولید در جهت بهبود رقابت‌پذیری بوده است.

مهرابی بشرآبادی و نشاط (۱۳۸۹) با استفاده از الگوی خودرگرسیون برداری (VAR) و محاسبه شاخص مزیت نسبی آشکارشده به بررسی عوامل مؤثر بر مزیت نسبی صادراتی پسته طی دوره زمانی (۱۹۶۱-۲۰۰۶) پرداختند. نتایج حاصل از این پژوهش نشان داد يك رابطه سبی مثبت از میزان تولید داخلی، نرخ ارز و قیمت صادراتی جهانی به سمت مزیت نسبی وجود دارد. بنابراین هر عامل فی یا طبیعی سبب نقصان در تولید داخلی پسته شود، عرضه صادرات و در نتیجه مزیت صادراتی ایران را کاهش می‌دهد. بر اساس این مطالعه افزایش سطح زیر کشت و اعمال سیاست‌های کنترل برای حفظ قدرت رقابتی ضروری می‌باشد.

پاکروان و گیلانپور (۱۳۹۲) با استفاده از شاخص‌های مزیت نسبی صادراتی و تجاری به بررسی مزیت نسبی محصولات کشاورزی کشورهای منطقه خاورمیانه و آفریقای جنوبی (MENA)^۱ طی دوره زمانی (۱۹۹۵-۲۰۱۱) پرداختند. نتایج نشان داد که ایران در زمینه شاخص مزیت صادراتی محصولات کشاورزی در دوره زمانی مورد مطالعه دارای مزیت نبوده، اما شاخص مزیت صادراتی بر اساس سبد صادرات کالاهای غیرنفتی نشان‌دهنده رقابت‌پذیری بخش کشاورزی در بازارهای جهانی در سال‌های (۱۹۹۵-۲۰۰۷) است.

کلاریدا و فانیدلی (۱۹۹۱) با بررسی تحلیلی رابطه دولت و سیاست‌های آن با رقابت‌پذیری در قالب مدل نئوکلاسیک تجارت بین‌الملل نشان دادند که متفاوت بودن عوامل تولید و عرضه کالاهای عمومی کشورها، نقش مهمی در تعیین الگوهای تجارت بر عهده دارند. همچنین با متفاوت بودن بهره‌وری کل عوامل تولید در بخش تجاري، عرضه کالاهای نهاده‌های عمومی نیز تحت تأثیر قرار می‌گیرد. گوتنا (۲۰۰۹) به بررسی تحلیلی مزیت نسبی و مزیت رقابتی از دیدگاه اقتصادی پرداخت و پس از بیان عوامل مؤثر بر مزیت نسبی و رقابتی به این نتیجه رسید که مزیت نسبی و مزیت رقابتی به عنوان مکمل و نه جانشین هم در تعیین و حفظ مزیت يك کشور در تولید کالاهای خدمات در تجارت بین‌الملل به حساب می‌آیند؛ عواملی همچون عوامل تولید، بهره‌وری، نرخ ارز و سیاست‌های دولت مهم‌ترین نقش را در رقابت‌پذیری کشورها ایفا می‌کنند.

1. Middle East and North Africa

رقمات پذیری بخش کشاورزی کشورهای منتخب ... ۴۱

آماروسا و همکاران (۲۰۱۱)، با استفاده از روش حداقل مربعات معمولی (OLS)^۱ و با به کارگیری شاخص مزیت نسبی آشکارشده به بررسی تأثیر موجودی عوامل و بهرهوری بر رقمات پذیری ۳۹ بخش مکزیک با ۱۱ کشور طی دوره (۱۹۹۶-۲۰۰۵) پرداختند. نتایج حاصل از پژوهش نشان داد که بهرهوری و موجودی عوامل نقش مهمی در تعیین الگوی رقمات پذیری دارند، اما موجودی عوامل بیشتر از تفاوت بهرهوری الگوی تجارت بر اساس مزیت نسبی را تعیین می‌کند. بانسی و کرنتسل (۲۰۱۳) به بررسی رقمات پذیری اتیوپی در صادرات قهقهه با استفاده از شاخص‌های مزیت نسبی و مزیت نسبی آشکارشده برای سال‌های (۱۹۶۱-۲۰۱۰) پرداختند. نتایج نشان داد اتیوپی در طول این دوره در صادرات قهقهه مزیت نسبی دارد و دولتها با حذف محدودیت‌ها، حمایت از تولیدکنندگان و سرمایه‌گذاری زیربنایی باعث افزایش شاخص مزیت نسبی در سال‌های بعد می‌گردند و بهمنظور استفاده کارامد از نیروی کار باید اقدامات مربوط به افزایش سطح زیرکشت انجام گیرد.

بانسی (۲۰۱۳) با استفاده از شاخص‌های مزیت نسبی و مزیت نسبی آشکارشده به بررسی رقمات پذیری و عوامل تعیین‌کننده صادرات کاکائوی غنا برای سه دوره (۱۹۶۴-۱۹۶۹)، (۱۹۸۳-۱۹۹۲) و (۱۹۹۰-۲۰۰۰) پرداخت. نتایج نشان داد که رقمات پذیری غنا در کاکائو و فرآورده‌های آن افزایش یافت و اهمیت رابطه مثبت بین نرخ ارز و صادرات در افزایش رقمات پذیری مورد توجه قرار گرفت.

۳. اندازه‌گیری و بررسی رقمات پذیری بخش کشاورزی کشورهای منتخب

به منظور بررسی رقمات پذیری محصولات کشاورزی کشورهای منتخب، متوسط شاخص‌های مزیت نسبی آشکارشده متقارن، صادراتی، وارداتی و تجارت بخش کشاورزی هر یک از کشورهای منتخب طی دوره (۱۹۹۵-۲۰۱۱) محاسبه شدند. نتایج حاصل از محاسبه شاخص‌ها به دو بخش تقسیم می‌شوند، بخش اول به بررسی و مقایسه رقمات پذیری همه کشورهای منتخب اختصاص دارد که نتایج آن در جدول (۱) ارائه شده است. در بخش دوم به بررسی رقمات پذیری ایران بر اساس برنامه‌های توسعه اقتصادی-اجتماعی پرداخته می‌شود که نتایج آن در جدول (۲) ارائه شده است.

شایان ذکر است در انتخاب کشورها به ویژگی برخورداری از سهم بالا در تجارت خارجی بخش کشاورزی توجه شده است. در ضمن انتخاب کشورها به در حال توسعه و توسعه یافته بر اساس تقسیم‌بندی کشورها توسط پایگاه داده‌ای کنفرانس ملل متحد در خصوص توسعه و تجارت انجام شده است.

1. Ordinary Least Square

بر اساس جدول (۱)، کشورهای ساحل عاج، اروگوئه، آرژانتین، غنا، برباد، سریلانکا و کلمبیا در میان کشورهای در حال توسعه منتخب و کشورهای نیوزیلند، یونان، استرالیا، دانمارک و هلند در میان کشورهای توسعه‌یافته منتخب بالاترین میزان شاخص رقابت‌پذیری صادراتی و تجاری را به خود اختصاص دادند. به طور مشخص، کشورهای ساحل عاج، اروگوئه، نیوزیلند، آرژانتین و غنا جزو پنج کشور نخست در میان کشورهای مورد بررسی و کشور الجزایر ضعیف‌ترین کشور در صادرات و تجارت محصولات کشاورزی در بین کشورهای منتخب می‌باشد. در ارتباط با نتایج به دست آمده به نظر می‌رسد رقابت‌پذیری در کشورهای در حال توسعه برخوردار از منابع طبیعی و نیروی کار فراوان به نسبت بالاتر از سایر کشورها است. همچنین می‌توان به اهمیت بهره‌وری عوامل تولید در رقابت‌پذیری کشورهایی مانند استرالیا، دانمارک، نیوزلند، یونان، آرژانتین و هلند اشاره کرد، با وجود اینکه فراوانی عوامل تولید به خصوص نیروی کار در این کشورها به نسبت پایین می‌باشد، اما این کشورها به دلیل برخورداری از نیروی کار ماهر توانسته‌اند به جایگاه مناسبی در رقابت‌پذیری دست یابند.

بررسی متوسط شاخص مزیت وارداتی نشان می‌دهد، کشورهای سنگال، الجزایر و مصر بالاترین مقدار شاخص را دارند که حکایت از حجم بالای وارداتی محصولات کشاورزی و نیاز بالای آنها به مواد غذایی و کشاورزی است. متوسط شاخص‌های مزیت نسبی آشکارشده متقاضی، وارداتی و تجاری ایران به ترتیب 2005_{-}^{+} ، 283_{-}^{+} و 45_{-}^{+} محاسبه شده است. نتایج حاصل از بررسی شاخص‌های رقابت‌پذیری طی دوره زمانی (۱۹۹۵-۲۰۱۱) نشان‌دهنده این است که بخش کشاورزی ایران از جایگاه رقابت‌پذیری مناسبی در مقایسه با بسیاری از کشورهای مورد مطالعه برخوردار نمی‌باشد.

جدول ۱. متوسط شاخص‌های رقابت‌پذیری بخش کشاورزی محاسبه شده نسبت به کل کشورهای جهان طی دوره زمانی (۱۹۹۵-۲۰۱۱)

کشورهای در حال توسعه	RCA	RMA	RXA	RSCA	کشورهای توسعه‌یافته	RCA	RMA	RXA	RSCA	کشورهای در حال توسعه
الجزایر	۲/۷۸۷	۰/۵۵	۳/۳۳۸	۰/۴۸۸	استرالیا	-۳/۸۳۹	۳/۸۷۸	۰/۰۳۹	-۰/۹۲۱	
آرژانتین	-۰/۰۳۴	۰/۸۶۷	۰/۸۳۴	-۰/۱۰۲	اریش	۱۰/۳۵۳	.۵۹	۱۰/۹۴۵	۰/۷۲	
بررباد	۱/۰۱۳	۰/۹۷۶	۱/۹۸۹	۰/۲۸۷	بلغارستان	۴/۲۸۴	۰/۸۶۹	۵/۱۵۳	۰/۵۸۶	
شیلی	-۰/۱۹۵	۰/۷۹۹	۰/۶۰۴	-۰/۲۳۴	جمهوری چک	۱/۱۲۵	۰/۹۳۲	۲/۰۵۶	۰/۲۹۹	
کلمبیا	۱/۴۰۷	۱/۳۸۳	۲/۷۹	۰/۴۱۸	دانمارک	۲/۰۸۲	۱/۴۸۶	۳/۵۶۷	۰/۴۷۵	
ساحل عاج	-۰/۴۳۵	۰/۷۸۹	۰/۳۵۴	-۰/۴۵۸	فلاند	۱۰/۱۲۱	۲/۴۲۱	۱۲/۵۴۲	۰/۷۳۷	
مصر	-۰/۳۵۳	۰/۹۳۳	۰/۵۷۹	-۰/۲۳۲	آلمان	-۱/۹۵۲	۳/۴۰۷	۱/۴۵۵	۰/۱۳۷	
هند	۴/۶۰۸	۱/۷۲۱	۶/۳۲۹	۰/۵۷	یونان	۰/۹۶	۰/۶۷۶	۱/۶۳۶	۰/۲۰۸	
ایران	۰/۷۳۸	۰/۵۲۳	۱/۲۶۱	۰/۰۸	مجارستان	-۱/۴۵	۲/۰۰۵	۰/۵۵۴	-۰/۲۸۳	
مالزی	۰/۳۰۲	۱/۱۲	۱/۴۲۲	۰/۱۴۴	ایرلند	۰/۵۵۴	۰/۸۱۱	۱/۳۶۵	۰/۱۲۲	

رقبات پذیری بخش کشاورزی کشورهای منتخب ... ۴۳

۱۵۰ جدول .۱

مکریک	-۰/۱۵۱	۰/۷۱۹	۰/۸۴۵	-۰/۱۲۵	ایتالیا	نیوزیلند	۰/۷۷۷	۱۱/۴۸۲	۱/۱۴	۱۰/۳۴۲	۱/۳۷۹	۰/۰۵۹	۱/۳۵۹	-۱/۳۱۱	۱/۲۴۴	-۰/۳۱۷
مراکش	۰/۱۹۴	۱/۵۵۳	۱/۹۵۲	-۰/۳۹۹	ژاپن	هلند	-۰/۲۲۴	۲/۲۹	۱/۸۶۹	۰/۲۶	۱/۳۷۹	۰/۰۴۸	-۰/۸۹۶	۱/۳۵۹	۱/۳۱۱	-۰/۳۱۷
پاکستان	۰/۲۶	۱/۸۶۹	۲/۲۹	-۰/۲۲۴	نیوزیلند	هلند	-۰/۰۵۹	۱/۳۷۹	۰/۱۴	۱۱/۴۸۲	۰/۷۷۷	-۰/۰۴۸	۰/۰۸۶	-۰/۸۹۶	۱/۳۵۹	۱/۳۱۱
تونس	۰/۰۳۷	۱/۱۲۷	۱/۳۵۲	-۰/۲۲۴	نیوزیلند	هلند	-۰/۰۵۹	۱/۳۷۹	۰/۱۴	۱۱/۴۸۲	۰/۷۷۷	-۰/۰۴۸	۰/۰۸۶	-۰/۸۹۶	۱/۳۵۹	۱/۳۱۱
سریلانکا	۰/۴۷۷	۳/۴۲۸	۱/۹۳۸	۱/۴۹	نروژ	لهستان	۱/۳۵۴	۰/۰۷	۰/۱۸۲	۱/۹۲۶	۰/۰۹۳	-۰/۸۱۷	-۰/۰۹۳	۰/۷۴۵	-۰/۶۵۲	-۰/۰۳۱۷
تایلند	۰/۲۸۴	۱/۹۴۲	۰/۵۸۸	۱/۳۵۴	لهستان	پرتغال	۰/۷۸	۰/۷۷	۰/۰۴	۰/۹۴۷	-۰/۰۴	-۰/۱۸۲	-۰/۱۸۲	۰/۰۷	۰/۰۲۵۶	-۰/۰۳۱۷
ترکیه	۰/۱۷۴	۱/۵۵	۱/۱۲۶	۰/۱۲۶	رومانی	روسیه	۴/۵۸	۰/۷۷	۰/۰۴	۰/۹۴۷	-۰/۰۴	-۰/۱۸۲	-۰/۱۸۲	۰/۰۷	۰/۰۲۵۶	-۰/۰۳۱۷
اروگوئه	۰/۷۲۸	۱۱/۶۷۷	۱/۵۵۱	۱/۱۲۶	رومانی	اسلوواکی	۰/۲۶	۰/۶۹۳	۰/۰۴	۰/۹۴۷	-۰/۰۴	-۰/۱۸۲	-۰/۱۸۲	۰/۰۷	۰/۰۲۵۶	-۰/۰۳۱۷
غنا	۰/۶۰۴	۶/۳۴۳	۱/۷۶۳	۱/۷۶۳	روسیه	اسلوواکی	-۰/۰۴	۰/۹۵۴	۰/۰۴	۰/۹۴۷	-۰/۰۴	-۰/۱۸۲	-۰/۱۸۲	۰/۰۷	۰/۰۲۵۶	-۰/۰۳۱۷
آفریقای جنوبی	-۰/۰۲۳	-۰/۰۲۳	۰/۹۵۴	۰/۹۵۴	اسلوواکی	اسپانیا	-۳/۹۲۵	۵/۹۲۷	۰/۰۴	۰/۰۴	-۰/۰۴	-۰/۰۴	-۰/۰۴	۰/۰۴	-۰/۰۴	-۰/۰۳۱۷
سنگال	۰/۲۶۹	۱/۹۸۳	۱/۹۸۳	۱/۹۸۳	اسپانیا	کانادا	۱/۲۳	۰/۸۲۳	۰/۰۴	۰/۰۴	-۰/۰۴	-۰/۰۴	-۰/۰۴	۰/۰۴	۰/۰۴	-۰/۰۳۱۷
اکراین	۰/۲۹۳	۲/۰۵۳	۰/۰۵۳	۰/۰۵۳	کانادا	انگلستان	-۰/۷۲۶	۱/۵۰۴	۰/۰۴	۰/۰۴	-۰/۰۴	-۰/۰۴	-۰/۰۴	۰/۰۴	۰/۰۴	-۰/۰۳۱۷
چین	-۰/۱۸۱	۰/۷۷۸	۰/۷۷۸	۰/۷۷۸	انگلستان	آمریکا	-۰/۰۵	۰/۰۵۷	۰/۱۱۶	۰/۱۱۶	-۰/۰۵	-۰/۰۴	-۰/۰۴	۰/۰۴	۰/۰۴	-۰/۰۳۱۷
کره	-۰/۷۷۲	-۰/۷۷۲	-۰/۷۷۲	-۰/۷۷۲	آمریکا											-۰/۰۳۱۷

مأخذ: نتایج تحقیق.

به منظور بررسی رقبات پذیری ایران بر اساس برنامه‌های توسعه اقتصادی-اجتماعی، ضمن محاسبه شاخص‌های رقبات پذیری، بهره‌وری کل عوامل تولید با استفاده از شاخص مانده سولو^۱ و همچنین از نسبت مخارج دولت برای توسعه بخش کشاورزی به ارزش افزوده این بخش برای محاسبه شاخص اندازه دولت استفاده شد.

وضعیت رقبات پذیری ایران طی برنامه‌های توسعه اقتصادی-اجتماعی در جدول (۲) ارائه شده است. بر اساس شاخص‌های رقبات پذیری صادراتی محاسبه شده در این جدول، مزیت رقابتی محصولات کشاورزی طی دوره (۱۳۹۰-۱۳۷۴) از روند نزولی و نوسانی برخوردار بوده است. در ارتباط با نتایج به دست آمده، توجه به چند نکته حائز اهمیت است: علی‌رغم افزایش عوامل تولید و مخارج دولت طی دوره برنامه‌های توسعه اقتصادی کشور در برنامه دوم توسعه بیشترین توان صادرات محصولات کشاورزی و در برنامه چهارم توسعه کمترین توان صادراتی را داشته است. بررسی دقیق‌تر این موضوع نشان می‌دهد که متوسط شاخص بهره‌وری کل عوامل تولید در برنامه دوم توسعه بالاتر از برنامه‌های دیگر بوده است که به نوعی بر اهمیت بهره‌وری کل عوامل تولید تأکید دارد. بنابراین، به نظر می‌رسد طی دوره زمانی مورد مطالعه بهره‌وری عوامل تولید مهم‌ترین نقش را در افزایش رقبات پذیری بخش کشاورزی ایران داشته است. همان‌طور که در جدول (۲) مشاهده می‌شود،

1. Sollow Residual

متغیرهای مؤثر بر رقابت‌پذیری نظیر عوامل تولید، مخارج دولت و متوسط شاخص بهره‌وری کل عوامل تولید در برنامه چهارم در مقایسه با برنامه سوم توسعه افزایش یافته است، اما نتایج حاصل از شاخص رقابت‌پذیری نشان‌دهنده کاهش رقابت‌پذیری بخش کشاورزی ایران در برنامه چهارم است. در ارتباط با نتیجه به دست آمده می‌توان به وقوع مشکل خشکسالی طی این برنامه و اعمال سیاست یکسان‌سازی نرخ ارز در برنامه سوم توسعه اشاره کرد. البته نباید از اثرات تحریم‌های اعمال شده در کشور طی دو سال آخر برنامه چهارم توسعه نیز غافل شد. نتایج حاصل از بررسی برنامه پنجم توسعه در سال‌های نخست شروع برنامه، نشان‌دهنده بی‌ثباتی رقابت‌پذیری بخش کشاورزی ایران است که می‌تواند متأثر از بهره‌وری کل عوامل تولید باشد و همچنین درآمدهای ناشی از صادرات نفتی، پرنوسان است و برنامه‌ریزی درست جهت استفاده از درآمدهای آن، امکان‌پذیر نمی‌باشد. بنابراین به‌نظر می‌رسد قیمت نفت و تحریم‌ها نقش مهمی در بی‌ثباتی موقعیت رقابتی بخش کشاورزی ایران طی برنامه‌های توسعه داشته‌اند. همچنین متوسط شاخص مزیت وارداتی کشور در طول برنامه‌های دوم، سوم و چهارم توسعه به ترتیب ۲/۹۵، ۱/۸۵ و ۱/۳۲ می‌باشد، این موضوع نشان می‌دهد که بازارهای داخلی کشور در طول برنامه دوم توسعه به عنوان بازارهای هدف محصولات کشاورزی جهان بوده و میزان واردات در طول این دوره در بیشترین میزان خود بوده است. البته در این میان، نباید از تشدید تحریم‌های سیاسی-اقتصادی در طول برنامه چهارم توسعه غافل بود که به‌نوعی بر روند واردات کشور اثر منفی داشته است.

جدول ۲. رقابت‌پذیری بخش کشاورزی ایران طی دوره زمانی (۱۳۹۰-۱۳۷۴)

متغیر	سال	متغیر دوره	RSCA	RXA	RMA	زیر کشت	سطح	سرمایه کار	نیروی کار	کل عوامل تولید	بارندگی	اندازه دولت	نرخ ارز واقعی
برنامه دوم	۱۳۷۴		-۰/۲۱	-۰/۶۳	-۰/۶۸	۱۴۱۶	۷۰۹۲۱	۵۲۲۸	۰/۰۴۱	۱۳۰۹	۴/۸۵۹	۴۵۴۰	
	۱۳۷۵		-۰/۳	-۰/۵۱	-۰/۵۸	۱۴۱۵	۷۱۸۲۳	۵۳۱۳	۰/۰۲۷	۲۰۰۸	۳/۴۶۱	۵۱۵۸	
	۱۳۷۶		-۰/۲۹	-۰/۵۳	-۰/۵۴	۱۳۵۷	۷۳۳۵۷	۵۴۲۳	۰/۰۰۲	۱۲۶۳	۳/۵۹۴	۴۵۰۴	
	۱۳۷۷		-۰/۰۱	-۰/۰۱	-۰/۰۱	۱۴۳۷	۷۳۱۹۷	۵۵۵۴	۰/۱۳	۱۱۳۰	۲/۷۴۲	۳۸۷۸	
	۱۳۷۸		-۰/۱۹	-۰/۶۶	-۰/۶۱	۱۱۹۷	۷۳۴۷۷	۵۶۹۱	۰/۰۲۵	۲۲۰۳	۲/۴۲	۳۳۰۲	
	۱۳۷۹	متغیر دوره	-۰/۱۹۶	-۰/۶۶	-۰/۹۵	۱۳۶۵	۷۲۵۵۵	۵۴۴۱۸	۰/۰۴۵	۱۵۸۲	۳/۳۴	۴۶۵۸	
	۱۳۸۰		-۰/۰۳	-۰/۵۳	-۰/۱۵	۱۱۹۴	۷۴۳۰۹	۵۸۲۱	۰/۰۴۹	۱۳۶۹	۲/۹۳۶	۳۰۰۲	
	۱۳۸۱		-۰/۰۲۶	-۰/۶۲	-۰/۵۷	۱۳۱۱	۷۶۰۴۴	۵۹۴۱	-۰/۰۷	۱۳۴۶	۷/۷۲	۲۷۵۷	
	۱۳۸۲		-۰/۰۲۱	-۰/۶۳	-۰/۲۱	۱۴۲۲	۷۶۲۵۳	۶۰۵۲	-۰/۰۷	۱۹۰۹	۹/۸۳۱	۹۶۴۵	
	۱۳۸۳		-۰/۰۳۵	-۰/۴۷	-۰/۰۸	۱۴۹۸	۷۸۰۴۲	۶۲۴۸	-۰/۰۲۰	۲۰۲۴	۵/۵۸۶	۹۴۵۰	
برنامه سوم	۱۳۸۴	متغیر دوره	-۰/۰۲۶	-۰/۵۶	-۰/۰۸۵	۱۳۷۲	۷۶۳۵۶	۶۰۴۴	۰/۰۲۶	۱۶۶۱	۶/۲۸۱	۶۹۸۰	
	۱۳۸۴	برنامه چهارم	-۰/۰۴۴	-۰/۴۸	-۰/۰۸	۱۵۶۸	۸۰۱۷۳	۶۳۳۱	۰/۰۲۹	۵۷۰	۱۲/۹۶۱	۸۹۶۴	

رقابت‌پذیری بخش کشاورزی کشورهای منتخب ... ۴۵

ادامه جدول ۲

۸۴۵۷	۱۱/۱	۱۹۵۵	۰/۰۴۹	۶۴۰۳	۸۱۴۷۷	۱۴۹۵	۱/۳۲	۰/۰۵۶	-۰/۰۲۷	۱۳۸۵
۷۵۱۰	۸/۸۹	۱۱۹۰	۰/۰۲۱	۶۴۷۱	۸۲۶۴۳	۱۵۸۸	۱/۳۵	۰/۰۵۱	-۰/۰۳۱	۱۳۸۶
۶۳۱۰	۶/۵۶۴	۸۱۷	۰/۰۱۹	۶۵۲۳	۸۳۵۳۵	۱۱۷۳	۱/۶۱	۰/۰۴۵	-۰/۰۳۶	۱۳۸۷
۵۷۹۶	۳/۲۹۳	۲۱۱۸	۰/۰۳۰	۶۵۶۴	۸۴۴۷۰	۱۴۴۷	۱/۲۵	۰/۰۲۱	-۰/۰۶۳	۱۳۸۸
۷۴۰۷	۸/۴۰۱	۱۳۳۰	۰/۰۲۹	۶۴۵۸	۸۲۴۶۰	۱۴۴۸	۱/۳۲	۰/۰۴۴	-۰/۰۳۸	متوسط دوره
۵۵۶۰	۴/۹۵۲	۱۳۰۷	۰/۰۷۷	۶۵۹۵	۸۵۲۵۲	۱۴۶۲	۱/۷۵	۰/۰۶۵	-۰/۰۰۲	۱۳۸۹
۴۹۲۳	۴/۹۷۷	۱۵۲۷	۰/۰۰۹	۶۶۱۶	۸۵۹۶۰	۱۴۶۹	۱/۶۶	۰/۰۴۲	-۰/۰۳۹	برنامه پنجم
۶۲۱۸	۵/۸۸۵	۱۵۱۲	۰/۰۳۵	۶۰۵۵	۷۸۱۲۱	۱۴۰۳	۲	۰/۰۵۵	-۰/۰۲۸	متوسط کل دوره

مأخذ: نتایج تحقیق.

۴. نتیجه گیری و پیشنهادها

مقاله حاضر، رقابت‌پذیری بخش کشاورزی کشورهای منتخب را طی دوره زمانی (۱۹۹۵-۲۰۱۱) برآورد و بررسی کرده است. بر اساس نتایج به دست آمده، کشورهای ساحل عاج، اروگوئه، نیوزیلند، آرژانتین و غنا پنج کشور اول در صادرات و تجارت محصولات کشاورزی در بین کشورهای منتخب می‌باشند و بخش کشاورزی ایران از جایگاه رقابت‌پذیری مناسبی در مقایسه با بسیاری از کشورهای مورد مطالعه برخوردار نبوده است و تنها در سال ۱۳۷۷ مقدار شاخص رقابت‌پذیری صادراتی ایران مثبت بوده است که به نظر می‌رسد عمدتاً ناشی از افزایش بهره‌وری عوامل تولید در این سال می‌باشد. همچنین، شاخص صادراتی ایران طی دوره مورد مطالعه نشان می‌دهد که مزیت رقابتی این محصولات، روند نزولی و نوسانی داشته است. بر اساس نتایج به دست آمده، توجه به عوامل مؤثر بر رقابت‌پذیری بهویژه بهره‌وری عوامل تولید و تدوین راهبرد مشخص و مناسب جهت کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی ضروری است.

منابع

- آرمن، سید عزیز و ناهید کرد زنگنه (۱۳۸۶)، "ارزیابی مزیت نسبی و دخالت دولت در فعالیت‌های صنعتی: مورد منطقه خوزستان"، *فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران*، شماره ۳۰، صص ۹۳-۱۱۸.
- پاکروان، محمدرضا و امید گیلانپور (۱۳۹۲)، "بررسی چشم‌انداز پتانسیل صادراتی و رقابت‌پذیری محصولات کشاورزی ایران در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا"، *نشریه اقتصاد و توسعه کشاورزی*، شماره ۱، صص ۵۱-۶۳.
- پژویان، جمشید و مرجان فقیه‌نصیری (۱۳۸۸)، "تبیین جایگاه رقابتمندی ایران در میان سایر کشورهای جهان"، *پژوهشنامه اقتصادی*، شماره ۳۳، صص ۴۵-۱۵.
- جانی، سیاوش (۱۳۹۰)، "عوامل مؤثر بر رقابت‌پذیری در ایران و کشورهای جنوب غرب آسیا"، *فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی*، شماره ۵۸، صص ۱۹۰-۱۵۹.

سلامی، حبیب ا...و اسماعیل پیش‌بهر (۱۳۸۰)، "تعییرات الگوی مزیت نسبی محصولات کشاورزی در ایران: تحلیلی کاربردی با استفاده از شاخص‌های مزیت نسبی ابراز شده"، *فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه*، شماره ۳۴، صص ۹۷-۹۹
مهرابی بشرآبادی، حسین و اکرم نشاط (۱۳۸۹)، "بررسی عوامل مؤثر بر مزیت نسبی صادراتی و الویت‌بندی بازارهای هدف پسته ایران"، *فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی*، شماره ۵۵، صص ۲۲۳-۲۱۳.

مهرآر، محسن و علی رستمیان (۱۳۸۵)، "ایران، میزان ادغام در اقتصاد جهانی و مزیت‌های نسبی"، *مجله تحقیقات اقتصادی*، شماره ۷۲، صص ۱۶۲-۱۳۱.

میرزایی، فرهاد؛ قربانی، محمد؛ یزدانی، سعید؛ قره‌داغی؛ علی‌اکبر و احمد ناجی (۱۳۸۴)، "بررسی تأثیر عوامل مهم تعیین‌کننده شاخص RCA بر روی صادرات گوشت مرغ ایران در منطقه خاورمیانه"، *مجموعه مقالات پنجمین کنفرانس دوسالانه اقتصاد کشاورزی ایران، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان*.

نیکوآقبال، علی‌اکبر و حسن ولی‌ییگی (۱۳۸۶)، "رقابت‌پذیری صنایع ایران در روند الحاق به سازمان تجارت جهانی"، *تحقیقات اقتصادی*، شماره ۷۹، صص ۲۱۱-۱۹۳.

Amoroso, N., Chiquiar, D. & M.R. Francia (2011), "Technology and Endowments as Determinants of Comparative Advantage: Evidence from Mexico", *North American Journal of Economic*, Vol. 22, No. 2, PP.164-196.

Balassa, B. (1965), "Trade Liberalization and Revealed Comparative Advantage", *The Manchester School of Economic and Social Studies*, No. 33, PP.99-123.

Boansi, D. (2013), "Competitiveness and Deteminants of Coca Exports from Ghana", *International Journal of Agricultural Policy and Research*, Vol. 1, No. 9, PP. 236-254.

Boansi, D. & C. Crentsil (2013), "Competitiveness and Detetminants of Coffee Exports, Producer Price and Production for Ethiopia", *MPRA Paper*, No. 48869, PP.1-25.

Brasili, A.; Epifani, P. & R. Helg (2000), "On the Dynamics of Trade Patterns", *CESPRI*, Italy, Working Paper, NO. 115, PP. 1-33.

Clarida, R. & R. Findlay (1991), "Endogenous Comparative Advantage, Government, and the Pattern of Trade", *NBER Working Paper*, Vol. 3813, PP. 1-38.

Gupta, D. S. (2009), "Comparative Advantage and Competitive Advantage and Economics Perspective and a Synthesis", Canadian Economics Association Conference, Toronto.

Siggel, E. (2006), " International Competitiveness and Comparative Advantage: A Survey and Proposal for Measurement, *Journal of Industry, Competition and Trade*, Vol. 6, No. 2, PP. 137-159.

Utkulu, U. & D. Seymen (2004), "Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Evidence for Turkey visà-vis the EU/15", *In European Trade Study Group 6th Annual Conference, ETSG*, PP.1-26, September.

Vallrath, T. L. (1991), "A Theoretical Evaluation of Alternative Trade Intensity Measures of Revealed Comparative Advantage", *Weltwirtschaftliches Archive*, No. 130, PP. 265-279.

Vollrath, T. L. (1989), "Competitiveness and Protection in World Agriculture", *Agricultural Information Bulletin*, Economic Research Service, US Department of Agriculture: Washington DC, No. 567.